

Kajetan Škraban

Ideje v antični filozofiji

»Pogled«, »videz«, »podoba«, »oblika«, »vnanjost«, »kakšnost«, »lastnost«, »način«, »mišljenje«, »misel«, »predstava«, »vzor«, »pojem«.

To so nekateri prevedki, na katere naletimo, če odpremo Doklerjev slovar pod geslom ἰδέα (*idéa*), podobno pa najdemo tudi pod geslom εἶδος (*eidos*). Če odpremo večje in bolj znanstvene tuje slovarje, se seznam in kompleksnost prevedkov še razširi. Večina slovarjev soglaša v tem, da je osnovni pomen te besede »videz«, »zunanji izgled« (iz glagola ἰδεῖν, ki v osnovi pomeni »videti«), prek tega pa po metafori opazna »značilnost« ali »način«, ter dalje »vrsta«, »zvrst«.

In če odpremo SSKJ? Če izključimo ožji filozofski pomen besede »ideja«, slovar omenja »rezultat umske dejavnosti«, nazadnje sinonim za »misel«. Čeprav slovar opaza tendenco povezovanja ideje z »bistvenim«, se primeri večinoma gibljejo na psihološki ravni; na bolj splošni ravni pa izražajo predvsem nematerialno bistvo kakšnega (političnega) gibanja ali ume-tniške dejavnosti.

V starogrškem in sodobnem slovenskem slovarju je torej filozofski pojem ideje le eden od njenih pomenov, saj je v obeh jezikih beseda del občega besednjaka. Vendar očitno na ravno nasproten način: v grščini se je filozofski pomen počasi izkristaliziral iz splošnega, v slovenščini – in tako rekoč vseh sodobnih jezikih – pa je običajni pomen nekakšne duševne vsebine v resnici prav sediment novoveške rabe, ki je čez meje filozofije pljusnila v vsakdanjo rabo.

Med grško idejo kot npr. »lepim *videzom*« in sodobnim »Dobil sem idejo!« torej stoji filozofija. In ne katerakoli. Pojem ideje je eden najpomembnejših in obenem najkompleksnejših pojmov v zgodovini zahodne filozofije, ki je igral ključno vlogo pri velikanih, kot so Platon, Avguštín, Descartes in Hegel. Njegov temeljni filozofski pomen mu je seveda dal Platon, pri katerem so ideje nematerialne bitnosti, ki so popolnoma neodvisne od človeka, pa tudi od vsake druge (npr. božje) zavesti in po odličnosti svojega načina obstoja prekašajo vse telesne stvari: te so, kot vemo, kvečjemu posnetki idej. Pri avtorjih srednjega platonizma se na podlagi nekaterih odprtih vprašanj Platonovega korpusa zastavlja vprašanje ontološkega statusa ter tudi »položaja« idej: kje te navsezadnje bivajo? Srednji platoniki so jih večinoma razumeli kot misli v božjem umu; kasneje novoplatonizem razvije interpretacijo, po kateri je ta Um koncipiran kot hipostaza in ne osebni bog; v krščanskem platonizmu in pozneje pri sholastikih pa se ideje spet selijo v um Boga stvarnika.

Še kasneje, v novem veku, se ideje, kot je to najbolj vidno pri Descartesu ali Locku, zopet preselijo, tokrat v človeškega duha, in postanejo elementi mišljenja: natanko ta model se je kasneje razširil tudi v sodobno občo rabo te besede. Vendar je kmalu sledila tudi filozofska opozicija: Leibniz se denimo ni mogel sprijazniti s takšno rabo te besede in je želel pojmu ideje pridržati bolj odlikovan status, enako bi lahko rekli za Hegla.

Zato si razvoja tega pojma ne smemo predstavljati preveč togo. Osnovni model razvoja je v obrisih sicer res videti kot spuščanje platonskih idej s slovitega »mesta nad nebesi« iz Platonovega *Fajdrosa*¹ v božji in nazadnje v človeški um. Vendar je pot mnogo bolj zapletena: psihologistične interpretacije so pogosto vplivale na metafizične, te pa nazaj na prve. Poleg tega je bila Platonova avtoriteta tolikšna, njegova zastavitev problema pa tako vplivna, da so filozofi idejo pogosto znova in znova skušali »rešiti« ali dvigniti nazaj ven iz psihologističnega modela.

Vse to nam pove dvoje: prvič, da je za razumevanje tega razvoja potrebna sorazmerno natančna zgodovinska analiza, ki pa se ne sme omejevati le na »največje« avtorje, ampak mora seči tudi v manj poznana, občasno le fragmentarno ohranjena obdobja zahodne misli. In drugič, da je treba upoštevati tako razvoj samega pojma in problematike ideje kot tudi razvoj drugih pojmov, ki so kot ločene, a povezane strukture segale v ta razvoj. Zato bomo nekaj strani naklonili tudi stoiškemu instrumentariju »(pred)pojmov« in »pojmovanj«, delno zato, ker gre za zanimivo tipološko napoved novoveškega psihologizma, obenem pa zato, ker se je vraščal v razvoj pojma ideje že pri platonikih.

1 Gr. ὑπερουράνιος τόπος (*hyperouránios tópos*; 247b–c).

Metodološko se bomo torej gibal na filološki diahroni ali genetični osi, ki bo skušala razložiti počasno stratifikacijo filozofskih pomenov pojma ideje; obenem pa tudi na sinhroni ali strukturni osi, ki bo skušala – seveda v obrisih – pojasniti notranjo konsistentnost posameznih filozofskih rešitev. Na tej strukturni ravni se bomo skušali vselej spraševati predvsem, *kaj* sploh je, *kako* in *kje* biva ideja ter kaj so njeni *primerki*. Po avtorjih, ki idejo postavljajo v božji, predvsem pa človeški um, pa se bomo spraševali tudi, kakšen je odnos ideje kot vsebine duha do »zunanje stvari«, do besede, ki jo označuje, in do morebitne »nadčutne« entitete, ki ji ustreza.

Da bi takšni raziskavi sploh lahko sledili, se je izkazalo kot najenostavneje, da vsaj tedaj, ko je ἰδέα ali njena latinska ustreznica *idea* razumljena v filozofskem pomenu, ti dve besedi prevedemo kot – ideja. Trditi je mogoče, da to sploh ni prevod, vendar bi vsaka druga sistematična odločitev privedla do tega, da bi teksti govorili eden mimo drugega – to pa bi spodkopalo smisel celotne čitanke.²

»IDEJE« PRED PLATONOM

Osnovni pomen besede ἰδέα smo že omenili. Še enkrat podčrtajmo dejstvo, da tako beseda ἰδέα kot εἶδος izhajata iz indoevropskega korena, ki pomeni »videti«; pri čemer je pomenljivo, da iz istega korena izhaja tudi glagol οἶδα, ki po

- 2 Kot argument za to anekdotično dodajmo, da so se sogovorniki, ki so se na pogovoru ob izidu Kocijančičevega prevoda Platonovih *Zbranih del* pogovarjali predvsem o prevedku tega pojma in so tehtali med »uzrtostjo« (Kocijančič), »izgledom« (Hribar) in »pralikom« (Kalan, in *absentia*), med seboj najlaže sporazumevali tako, da so govorili o – »ideji«. Za transkript pogovora gl. Kocijančič *et al.*, »Platon v slovenščini: pogovor ob prvem slovenskem celotnem prevodu Platona«. Glede »uzrtosti«, ki je rabljena kot prevedek v tej integralni izdaji Platona, naj ponovimo le pomislek, ki se je pojavil že v citiranem pogovoru: in sicer, da – čeprav sledi etimološkemu pomenu grške besede – učinkuje kot pasivni rezultat zrenja.

drugi strani pomeni »vedeti«. ³ Sledeč etimologiji bi bil torej pomen besede »to, kar je videno«. Vendar se etimološki in v jezikovni praksi uveljavljeni pomen besede pogosto razlikujeta, zato v najstarejših grških besedilih besedo najlažje prevajamo kot »videz«, tj. v pomenu podobe neke snovne stvari.

Prva pojavitev besede ἰδέα je, ⁴ če imamo v mislih njeno dediščino, precej ironična: pri Teognisu, avtorju homoe-rotičnih elegij iz 6. stoletja pr. Kr., pesnik svojega ljubimca poduči, da »videz namreč pogosto vara presojo« (1.128), pri čemer ἰδέα (sicer v množini) označuje prav *lažnivi* ali vsaj spremenljivi videz, masko, ki si jo nadenemo v družbenih interakcijah. Po drugi strani se beseda εἶδος pojavi že prej, pri Homerju, kjer v odlomku iz *Iliade* (2.56–58) označuje podobo Nestorja, ki se je v snu prikazala Agamemnonu in prek katere je Nestor nemudoma prepoznaven: ⁵ čeprav gre za sanjsko podobo, tu videz ne vara, ampak, nasprotno, izraža *bistveno* značilnost nekega posameznika, kar že napoveduje poznejši filozofski pomen. Kljub temu je prva raba besede pri kakšnem filozofu omejena na pomen zunanje podobe, in sicer v sloviti Ksenofanovi provokaciji (6.–5. stoletje): »Če pa bi imeli voli <in konji> in levi roke // in bi znali z rokami risati in početi to, kar ljudje, // bi konji risali podobe [ἰδέας] bogov podobne konjem, // voli pa volom [...]». ⁶

Med predsokratiki je sicer – sodeč po našem skopem poznavanju njihovih del – obravnavana izraza največkrat

3 Iz istega korena sicer izhaja tudi prav ta slovenski glagol.

4 Tu se naslanjamo na Gavray, »L'héritage des notions d'*eidos* et d'*idea* chez Platon«, in na Motte *et al.*, *Philosophie de la Forme: Eidos, Idea, Morphè dans la philosophie grecque des origines à Aristote*, ki je brez dvoma najnatančnejša filološka analiza teh pojmov v grški (pred)klasični filozofiji. Prim. tudi Saffrey, »Origine, usage et signification du mot 'ἸΔΕΑ' jusqu'à Platon«.

5 Gavray, »L'héritage«, 18.

6 DK 21 B 15; prev. David Movrin.